

Szabálytalan szépség

I. Az irodalmi folyamatokban nincs törvényszerűség

Az európai irodalom történetét általában elméleti korszakokra osztva tanulmányozzák és hangzatos nevüket – kora reneszánsz, reneszánsz, barokk, neoklasszicizmus, romantika, szimbolizmus, modernizmus és ezek változatai – nemzedékről nemzedékre örökítik a szakemberek egy olyan általánosítás eredményeként, amely mellőzi a besorolt írók gondos elemzését. Ez nagyon kényelmes módszer az irodalom oktatóinak és a szöveggyűjtemények szerkesztőinek, de nem ad magyarázatot az időtlenül modern művek egyediségére. Hogyan illeszthető Fernando de Rojas *Celestina*¹ és Rabelais *Gargantua és Pantagruel*² című műve a reneszánsz keretébe? A végtelenségig sorolhatnánk a kivételes szerzőket, akik művének csak e tetszetős, ám szűkös építmény falain kívül jut hely. Valójában az engem érdeklők majd' mindegyike ilyen.

Vegyük például a romantikát, melyről oldalak millióin értekeztek, és máris akad egy bökkenő. Noha vannak közös – többnyire felszínes – ismertetőjegyei az angol, francia, német, olasz, orosz, spanyol romantikának, hogyan magyarázzuk az őket szakadékként elválasztó különbségeket? A francia, az olasz és a spanyol romantika annyira közepes és bőbeszédű, hogy nem állja ki az összehasonlítást az említett többi nemzetével. Hiába keresnénk, nincs közöttük egy Keats vagy Coleridge, egy Puskin vagy Lermontov, egy Hölderlinhez hasonló zseni. Jó fordításuk erősen felülmúlja a spanyol nyelvű romantikus költészetet (ideértve Becquer kései legjobbját is). Amikor Antonio Pérez Ramos lefordította Lermontov szép poémáját, melyben átkozza hazáját, amiért a Kaukázusba vezényelte csecseneket ölni³, minden hízélgés nélkül mondtam neki: megírtad a verset, melyet egyetlen spanyol romantikus sem tudott megalkotni.

Ha ehhez hozzávesszük a közkeletű nemzedéki megközelítést, amely időrendben, egyéniségüktől függetlenül, tisztán kortársi alapon csoportosítja az írókat és költőket, még nagyobb lesz az említett sematizmus okozta zavar. Elég visszapillantani, és rögtön kiderül e durva leegyszerűsítés tarthatatlansága.

Kiemelkedő tagja volt-e Cervantes az 1580-as, Goethe az 1790-es, Tolsztoj az 1850-es írónemzedéknek? Ismét azzal szembesülünk, hogy a megszokott vagy a hajuknál fogva előrangotott kifejezések, címkék és évszámok semmit nem mondanak az elemezni kívánt életműről. Lapozzunk át egy szakkifejezésekkel teli kulturális kiadványt, és nyilvánvaló lesz: ahelyett, hogy a szerzőből kiindulva igazolná a rá vonatkoztatott terminus létjogosultságát, minden módszertani indoklás nélkül összekapcsolja vele. A vizsgáltak csontvázai hasonlítanak egymásra, az életművük nem.

Tudjuk, hogy az irodalom és a művészet történetében előfordulnak ciklusok, melyek során az új irányzatok és formák – elemzést igénylő körülmények folytán – viharos hevességgel váltják azokat, melyekben az újító szándék kimerülése, a költői vonzerő elillanása, a témák ismétlődése és megmerevedése kietlen tájjá változtatta a Parnasszust. A spanyol irodalom számára sem ismeretlenek a virágzás és a hanyatlás, az ihletett szavak és az üres retorika eme periódusai. A Keresztes Szent János, Góngora és Quevedo fémjelezte költői intenzitás (szándékosan választottam egymástól nagyon különböző alkotókat) a XVII. század végén letűnt és csak a múlt században bukkant fel újra.

A világ különféle civilizációit látva megfigyelhető, hogy hosszú pangási időszakok után hirtelen kitör a kreativitás. Ez történt Latin-Amerikában a XX. század közepén. Hatvan évet kellett várni az olyan szerzők szinté egyidejű megjelenésére, akik Borges-től Octavio Pazig egyetemeset alkottak, függetlenül attól, hogy Buenos Aires, Mexikóváros, Havanna vagy Montevideo volt a szülővárosuk. Cortázar, García Márquez, Fuentes, Vargas Llosa, Cabrera Infante, Roa Bastos, Onetti széprőzájában elmosódnak az Újvilág függetlenedésekor megrajzolt politikai határok. Esetükben nem argentin, kolumbiai, mexikói, perui, kubai, uruguayi vagy a tizenhét ibero-amerikai ország máselyikéből származó regényről beszélünk, hanem olyan újító kezdeményezésekről, amelyek épp annyit köszönhetnek az európai és az észak-amerikai lektoroknak,

mint Rulfo, Lezama Lima, Carpentier, Leopoldo Marechal és Guimarães Rosa megtermékenyítő műveinek. Velük a spanyol nyelv visszanyerte regényirodalmi vezető szerepét, melyet Cervantes halála után elveszített.

Nincs olyan folyamatára vagy elvont séma, mely pontosan megmutatná az irodalmi eszmék terjedését és gyökeret eresztését.

II. A regényírónak ajánlatos verseket olvasnia

Az 1980-as évek derekán egy berlini találkozón spanyol szerzők honfitársaiknak és német hispanológusoknak olvastak fel műveikből. José Ángel Valente költői szépségű versei és a Julio Llamazares *Sárga eső*⁴ című regényéből vett fülbemászó ritmikájú és hanglejtésű részlet után középszerű, mondhatni, siralmas szemelvények következtek, melyeknek kevés közülük volt a költői szóhasználathoz és a zenei érzékkel rendelkezők prózájához.

Próza és líra különbözik egymástól, de nem összeegyeztethetetlen vagy ellentétes. Nem a „költői prózáról” beszélek, melyet évtizedekkel ezelőtt a Rezsimehez⁵ többé-kevésbé közel álló költők kultiváltak, hanem arról a „másodlagos szóbeliségről”, melyet Walter J. Ong oly kitűnően elemzett *Szóbeliség és írásbeliség*⁶ című megkerülhetetlen tanulmányában. Mint bebizonyítja, a szóbeliség kultúrájának gesztusokat, hanglejtést, mimikát és más jelzéseket magába foglaló elsődleges megnyilvánulási formái mellett (létezésüket Milman Perry mutatta ki az agorán felolvasott homéroszi költeményekben) léteznek másodlagosak is, melyekre az író figyel magányában, miközben papírra veti szavait. Ezek, ha jól sikerülnek, többnyire észrevétlenek maradnak az átlagolvasó számára, de a „vájtfülűek” anélkül is érzékelik, hogy hangosan olvasnák a szöveget. A mostanában megjelent regények és novellák többsége nem állná ki a felolvasás próbáját. Azonnal kiderülne, hogy pusztán a cselekményszöveget szolgálja szövegük, mert megütnék fülünket értelemzavaró

E
S
I
K
Z
O
I
S

esetlenségei, váratlan és bántó önkényességei (egyedül a végeredmény szépsége igazolja az „önkényt”). Találni azonban olyan műveket is, melyeknek esztétikai szépsége felolvasva mutatkozik meg teljes egészében. Egyszerre prózák és költemények, mint Octavio Paz könyve, az *El mono grammatico*⁷.

Noha a nyomdagép feltalálása előbb Európában, majd világszerte kiszorította az elsődleges szóbeliséget és a hozzá kapcsolódó gesztusrendszert, csíráját tovább élte az írók egy szűk köre, akik között, főleg a XX. században, ott találjuk a modern regény megteremtőit. Van-e jobb mód az élőlőzónál Joyce *Ulysses*⁸, Céline *Utazás az éjszaka mélyére*⁹, Carlo Emilio Gadda *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana*¹⁰, Cabrera Infante *Tres tigres tristes*¹¹ című műve páratlan értékeinek élvezetére?! Lezama Lima¹² hangját hallani felvételtől olyan élmény, amely elmosza a műfajok közötti határokat. Próza? Költészet? Fel sem merül a kérdés az olvasó-hallgatóban, elborítja és megbabonázza a szövegmondás zeneisége. Az emberi szó kifejezőerejének legcsodálatosabb megnyilvánulása.

A Juan Ramón Jiménez érett korszakának újító fázisát fémjelző *Animal de fondo* című kötet *Espacio* című költeményéből vett három részletet belső monológként, ugyanakkor életműve egyik leggördülékenyebb és legerőteljesebb költeményeként is lehet olvasni. A szerkesztők egyhangú választásaként került be a *Las insulas extrañas*¹³ című antológiába. Ugyanez a helyzet Wordsworth hosszú városi poémájával, a *Residence in London*mal, melyben – mintegy a Dzsama el Fnárlól szóló elbeszélő költeményem¹⁴ elődjeként – a korabeli angol főváros népszerű negyedeinek tarka, nyüzsgő világát bejáró olvasó-hallgató öt érzékét érik benyomások. E szövegek hangos olvasása a legjobb módszer a lényegüket alkotó hangzásvilág feltárására.

Íróinknak gyakrabban kéne költészetet olvasniuk: nem az annak lát-szó prózát, hanem a valódit. Általa mentesülhetnek attól a döcögő és darabos mondatfűzéstől, amelyre tengernyi példát találni az úgynevezett szórakoztató irodalomban (ahol egyedül a cselekmény számít: a szerelmi bonyodalom, a történelmi eseménysor, a detektívtörténet és a többi olcsó anyag, mely a marketingszakértők szerint „megragadja” az olvasót, de azt már nem mondják meg, minél fogva). Igazán elszomorító, hogy mennyire semmibe veszik az irodalmi értékű szövegek alkotóit (nem kapnak nyilvánosságot, nehezen találunk kiadót e válságos időkben, észrevétlenek az átlagolvasónak), ellentétben a ponyvairókkal, akiket azok tapsolnak meg, akik miatt az elmúlt húsz-harminc évben Európa egyik legelmaradottabb országa lettünk az oktatás és a művelődés terén. Az élvonalbeli költészet rendszeres olvasása kihegyezi a prózaíró és az olvasó filét. Ezt kéne szorgalmazniuk az irodalmi intézmények képviselőinek, és nem magukra hagyni az igényes szerzőket.

III. A regény halála?

Az új technológiák hatásairól és a papíralapú könyvkiadás megszűnéséről nemrég folyt vitákban a regény bizonytalan jövője is szóba került néhány fórumon. Vannak, akik számára a regény életrajza, ahogy ma ismerjük, lezárul a Gutenberg-korszak végével. Am e borúlátó jóslatoknak nincs alapjuk. És, ahogy az elmúlt században történt, a regény ezerféle alakot fog ölteni és kitart, sőt talán meg is erősödik.

Egy évszázada sincs, hogy sokan úgy vélték, a film lesz a halála. Minek oldalakon át emberek és dolgok részletes leírására pocskolni az időt, amikor egy kép egyetlen pillanat alatt megragadja őket? Ez döntő érvnek látszott és egy bizonyos elbeszélésmódra vonatkozott. Am a film nem vetett véget a regénynek, csupán megváltoztatta az irányultságát, jobban mondva, az iránya lehetőségeit, melyek oly számosak, akár a szélrózsáé. A sok ötletlen író és az igénytelen olvasók nemcsak néhány unalmas és elavult elbeszélőmód fennmaradását segítették elő, hanem ezek sikeres kereskedelmi hasznosítását is: a világ minden országában erről tanúskodik a legkelendőbb könyvek listája. Néhány szerző azonban felvette a kesztyűt, és bátorkodott új csapást nyitni. Ezerféleképpen meglehették. Hosszú volna mindet felsorolni, ezért csak néhányat említek közülük.

Miközben egy „ritka újító”¹⁵, mint Rafael Sánchez Ferlosio olyan kamerává változtatta a *Jaramát*¹⁶, amely a regény szereplőinek beszélgetései alapján a mozgásaikat is rögzítette (és ezzel végső csapást mért a Cela *Méhkasához*¹⁷ hasonló, objektívnak mondott esztétikára, mely valójában fojtogató szerzői szubjektívizmus). A *nouveau roman*-nal¹⁸

Michel Butor, Nathalie Sarraute és mindenekelőtt Alain Robbe-Grillet új, a kamerával vetekedő, sőt annál mélyebbre látó kifejezési formát hozott létre (a hozzájuk sorolt Claude Simon és Marguerite Duras a maga útján ment tovább). A XX. századi nagy regényírókat visszako-
zásra készítette a film; kivonultak az általa elfoglalt területről, és a nyelvre összpontosították alkotó erejüket: tömörre, elnagyoltta, szaggatottá, költőivé tették. A joyce-i tudatfolyamtól Proust megígéző és megidéz-
ő mondatain, Céline lélegzetelállító ritmusán át a Belij alkotta szövegépít-
ményekig. Bizonyos esetekben költészet, regény és film összefonódása
magasabb rendű esztétikai valóságot hozott létre. Egyesek eljutottak a
történetmondás végső lebontásáig, csak gerincét, a nyelvet hagyták meg,
mint a *Finnegan ébredésében*¹⁹ vagy Arno Schmidt befejezetlen és be-
fejezhetetlen szövegeiben. Helytálló Kundera megállapítása a művészi
munka sajátosságáról: egy új felfedezés, a tudományossal ellentétben,
nem teszi idejétműlttá a korábbi, hanem kitágítja a kreativitást a fel-
táratlan, az ismeretlen felé. A szerzők hosszú sora is arról tanúskodik:
badarság a regény halálát jósolni.

Az utóbbi tíz év folyamatos technikai újításai sem okozták a vesztét.
Ellenkezőleg, olyan eredeti megoldásokra készítetik az írókat, melyek-
ben fontos szerepe van az internetnek, a mobiltelefonnak és a közös-
ségi hálózatoknak. Végeredményben a mai művek értékét is a szerzők
művészi érzékenysége és mélysége határozza meg. Lesznek, mint min-
dig, megrögzött újítók, és olyanok, akik megmaradnak a hagyományos
eszközöknél, ahogy a film megjelenése után történt. Nem időszerűek
a gyászjelentések, az ismert mondás érvényes rájuk: „a halott, köszöni
szépen, jól van”. De ezért – mint eddig és most – holnap is meg kell küz-
deni a „szórakoztató művek” tömegével, a nagyközönség divatkövető
hajlamával és lanyha figyelmével.

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Szilágyi Mihály

JEGYZETEK

- 1 Fernando de Rojas: *Celestina: Calisto és Melibea tragikomédiája* (Eötvös, 2010; ford. Szőnyi Ferenc).
- 2 François Rabelais: *Pantagruel* (Osiris, 2010), *Gargantua* (Osiris, 2015); ford. Gulyás Adrienn.
- 3 Mihail Lermontov: [A kaukázusi fogoly].
- 4 Julio Llamazares: *Sárga eső* (Európa, 2000; ford. Pávai Patak Márta).
- 5 Francisco Franco tábornok 1939–1975 közötti uralma.
- 6 Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technologizálása* (Gondolat, 2010; ford. Kozák Dániel).
- 7 [A nyelvművelő majom]: Hanumánról, az egyik hindu istenről, a *Rámájana* eposz egyik központi alakjáról szól, aki a Védák tanulmányozásához szükséges mind a kilenc nyelvtani mű ismeretanyagát elsajátította. Egyes elméletek szerint neve a hím majmot jelentő ósdravida *ana-mandi* szóból származik, amely hanumánná szanszkritosodott.
- 8 James Joyce: *Ulysses* (Európa, 2012; ford. Szentkuthy Miklós, Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán, Szolláth Dávid).
- 9 Luis-Ferdinand Céline: *Utazás az éjszaka mélyére* (Kalligram, 2010; ford. Szávai János).
- 10 [Az a randa balhé a Merulana utcában.]
- 11 [Három szomorú tigris.]
- 12 José Lezama Lima (1910–1976): kubai író, költő és esszéista, a latin-amerikai irodalom egyik legnagyobb hatású alakja. Fő műve a *Paraiso* [Édenkert].
- 13 [KÜLÖNÖS SZIGETEK]: A XX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK REPREZENTATÍV SPANYOL KÖLTÉSZETI ANTOLÓGIÁJA.
- 14 Juan Goytisolo: *Lectura del espacio en Xemáa-El-Fná* (A marokkói Marrákesben található Dzsama el Fna egész Afrika legnagyobb forgalmú hagyományos piactere.)
- 15 A „ritka újító” kifejezés Javier Blasco: *Cervantes, raro inventor* (1996) című tanulmánykötetére utal.
- 16 Rafael Sánchez Ferlosio: *A Jarama* (Patak Könyvek, 2007; ford. Pávai Patak Márta). A Jarama a Tejo egyik legfontosabb mellékfolyója Spanyolországban.
- 17 Camilo José Cela: *Méhkas* (Európa, 1960 és Metropolis, 2011; ford. Szalay Sándor).
- 18 Nouveau roman (új regény): a hagyományos elbeszélésmódot és jellemábrázolást elutasító irodalmi irányzat a francia prózában az 1950-es és 1970-es évek között.
- 19 James Joyce: *Finnegan ébredése* (részletek: Holnap, 1994; ford. Bíró Endre).

DESPERATE

